

A

ROMÁN NYELVEK

ALAKULÁSA.

AKADEMIAI SZÉKFOGLALÓ BESZÉD.

Második közlemény.*)

Áttérvén a román nyelv alakulásának belső történetére vagyis nyelvészeti oldalára, két főtárgy veszi igénybe figyelmünket u. m.

- 1) a nyelvtani idomok;
- 2) a nyelv anyaga.

Ila a latin anyanyelvet leánynyelveivel egybehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy az mind alakra mind anyagra tetemesen elváltozott. A régi grammaticai formák helyébe újak léptek, a szóanyag pedig túlnyomólag latin maradt ugyan, mert a german, arab és kelta nyelvekből kölcsönzött szavak, a latinból származottak ropant tömegéhez képest aránylag csekély számúak, de a latin eredetű szók is új, s a különböző leánynyelvekben és dialectusokban más más alakot öltöttek, mint alább látni fogjuk.

Tekintsük legelőbb a nyelvtani szervezet elváltozását. Ez röviden és nyelvtudományi műnyelven kifejezve abból áll, hogy a latin nyelv új nyelvekké alakulván syntheticus nyelvből analy-

*) Az első közl. az V-dik köt. 254 s köv. ll.

ticus nyelvvé lett. Ennyit mondanom elég volna ha csupán tisztelt tagtársaimhoz szólanék, de az e helyen tartott felolvasások sajtó útján a nagyobb olvasó közönség elébe is jutnak, s ezért szükségesnek látom a dolgot egy kissé bővebben kifejteni. Az egyáltalában főbökkenő az akadémiai felolvasásokban, hogy kétféle közönségnek szólanak s ennél fogva igen nehéz az előadásnak kellő modorát eltalálni. Ha csupán az akadémia tagjait és különösen az illető szakosztályt tartjuk szem előtt, kevés szóval mondhatjuk el a mondandókat, de ekkor nagy része az olvasó közönségnek olvasatlan hagyandja értekezéseinket, mert szárazaknak, sok helyütt érthetetleneknek fogja találni, pedig a tudományok terjesztése szintén egyik feladata akademiánknak; ha ellenben a nagy olvasó közönség tudományos készségét tekintjük, ezzel akarjuk és kívánjuk magunkat megértetni és megkedveltetni, akkor kénytelenek vagyunk oly dolgokat is bővebben fejtegetni és megmagyarázni, melyeknek tudását tagtársainknál méltán feltehetjük. Bocsánatot tehát ha ez alkalommal nem hallgatóim, hanem az olvasó közönség kedvéért néhány szót mondok a nyelvek osztályozásáról, s ez alkalommal egy kis polemiai kitérést is engedek magamnak. „Grammatici certant“ Horácznak régi mondása, mely napjainkra is alkalmazható.

Tisztelt barátom és tagtársam Hunfalvi Pál a Budapesti Szemle harmadik kötetében a nyelvtudománynak jelen állásáról értekezett. Kevés értekezést ismerek, melyben oly szűk téren annyi sok alapos tudomány, oly szabatos és világos előadás mellett lenne összeszorítva. Ezen dolgozatában a többek közt a nyelveknek az újabb nyelvtudósok által felállított osztályozásáról is szól, melyszerint a világ minden ismert nyelvei négy osztályt képeznének u. m.

- 1) a különböző vagy sinai,
- 2) a ragozható vagy altáji,
- 3) a hajlítható vagy árja és sémi, végre
- 4) a tömködő vagy amerikai ősnelvek osztályait. Ezen osztályozás helyessége ellen nincsen kifogásom, sőt annak tudományos hasznát elismerem, a mennyiben az átnézetet könnyíti. Ha azon felül még az egyik nyelvtudós (Müller Miksa) a sinai nyelvet háznépi, az altáji nyelveket, melyek közé a mi nyelvünk is tartozik, törzsi, az árja vagy indeuropai nyelveket

állami nyelveknek elnevezi, egy másik pedig (Schleicher) a nyelvek osztályait a természet három országához hasonlítja, miszerint a különböző nyelvek a jegeczeknek, a ragozhatók a növényeknek, a hajlíthatók végre az állatoknak felelnének meg, hozzáadván hogy valamint az állatok között is vannak alsóbb és felsőbb szervezetűek, úgy a hajlíthatók közt az árja nyelvek (s köztük természetesen a német is) tökéletesbek a sémieknél, ezen eredetiséget hajhászó kísérletekben is ártatlan elmejátékot, tudományos élczet látok, s nem irigylem az illető tudóstól az örömet, hogy a maga nyelvét igen nagy állatnak nézze. Nem szándékom ezúttal azon állításnak bonczolgatásába ereszkedni, mely szerint a hajlítható nyelvek tökélyesb szervezetűek a ragozhatóknál, és pedig azon okból tökéletesbek, mert azokban a hajlítási formák, melyek eredetileg szüntén ragok voltak, önálló jelentősöket elvesztették, s mert a hajlításban a szógyök hangjai is változnak, holott a ragozható nyelvekben az önálló értelemmel bíró ragok a változatlan gyökhöz kapcsoltnak; noha ebből véleményem szerint talán inkább az ellenkezőt lehetne következtetni. A nyelvek között támasztott ezen kanapépörben ez alkalommal se ügyvédkedni se biráskodni nem kívánok. De ha még ennél is tovább mennek az illetők és az egyik nyelvfajnak állítólag, de még igen is kétségsbevonható tökélyesb szervezetéből az azt beszélő népfajnak szellemi felsőbbtségét, magasabb rendeltetését, világgtörténelmi szerepre jogosultságát következtetik különböző szervezetű nyelveket beszélő népfajok rovására, s így a nemzetiségi rivalitás és gyűlölködés magvait a tudomány terén is elhintik, a *declinatio* és *conjugatio* különböző formáira épített ilyes *praetensiókra*, ha boszankodni nem akarunk, csak azt lehet mondani: *Difficile est satiram non scribere*. Miért? azt később fogom bővebben kifejteni.

De Hunfalvi Pál idézett értekezésében még egy más régiebb osztályozást is említ, melyet Schlegel Frigyes állított fel, testvére Ágoston Vilmos pedig általam többször idézett értekezésében: „*Observations sur la langue et la littérature provençale*“ magáévá tett, miszerint a nyelvek *syntheticus* (egybefoglaló) vagy *analyticus* (taglaló) idomuakra osztatnak. Ezen osztályozást tisztelt tagtársam az egyetemes nyelvtudomány szempontjából elavultnak és hibásnak tekinti, s méltán, mert a nyelveket nem

családi rokonság szerint rendezi, hanem külön fajbelieket együvé kapcsol és egy fajbelieket ketté oszt. Helyesen megjegyzi tisztelt tagtársunk, hogy ezen osztályozás olyan, mint ha például az emberi nemet nem fajok szerint osztályoznók, hanem azt mondanók hogy az emberiség két osztályra szakad, az öreg és fiatal emberek, vagy a szülék és gyermekek osztályaira. De épen ezen okból alkalmazható emez osztályozás az általam tárgyalandó kérdésre t. i. a latin nyelvnek viszonyára a tőle származott leánynyelvekhez.

Syntheticus nyelvek ugyanis azok, melyekben a szóknak s ezek által jelelt fogalmaknak egymáshoz viszonyai a gyökszónak különböző hajlítása, vagy az illető viszonyokat kifejező ragoknak a gyökszóhoz kapcsolása által, s e szerint mind e két esetben egy szóba foglalva fejeztetnek ki. Ilyen nyelvek a latin, a görög, a szanszkrit s egyáltalában az árja család régebbi nyelvei; de a syntheticus nyelvek közé tartoznak az áltáji ragozható nyelvek is, és különösen a magyar, ezek pedig még nagyobb mértékben, mert még oly viszonyulást is, melyet p. o. a latin nyelv külön segédszóval, mint birtokos névmással vagy praepositioval kénytelen kifejezni, az áltáji nyelvek, névszerint a magyar, synthetice vagyis a gyökszóhoz kapcsolt raggal fejeznek ki.

De az árja fajbéli újabb nyelvek, s ezek között a latinhól származott leánynyelvek, már nem bírják a szók és fogalmak különböző viszonyulásait synthetice egy szóval kifejezni, hanem e végre többféle segédszókra és segédigékre szorulnak. Csak egy példát kívánok felhozni. E latin mondat: „Amavit filiam amici“, magyarul szintén három szóba foglaltatik: „Szerette barátjának leányát.“ De már a román nyelvekben lássuk mennyi segédszókra van szükség. Francziául e mondat így hangzik: „Il a aimé la fille de son ami“, olaszul: „Egli ha amato la figlia del suo amico“, spanyolul: El ha amado á la hija de su amigo¹⁾. Így a

¹⁾ A spanyol nyelvnek sajátosságaihoz tartozik, hogy a személyeségeket jelentő névszónak accusativusa elébe á-t teszen, s ezt mintegy dativussá változtatja, például: amar á Dios (istent szeretni) acusar á alguno (valakit bevádolni) deponer á alguno de su empleo (valakit hivatalától megfosztani). Ellenben: censurar un libro (egy könyvet megbírálói) comprar una casa (házat venni) robar alguna cosa (valamit lopni).

germán nyelvekben is, például angolul: he has loved the daughter of his friend; németül: er hat die Tochter seines Freundes geliebt. Nem tartom szükségesnek a példák szaporítását. A ki a latin nyelvet és a román vagy germán nyelvek akármelyikét ismeri a mondottak után könnyű szerrel fog maga is találni számos ide vonatkozó példákat.

Mi módon történhetett a nyelvtani szerkezetnek ezen lényeges átalakulása könnyen megmagyarázhatni. A latin nyelv romlására nézve mutatványul mult alkalommal általam felhozott IX-dik századbéli versekben, s egyéb példákban, a hajlítási formák ferde alkalmazásából kivehettük, hogy azoknak jelentését mennyire nem bírta már ama korban a nép felfogni és megérteni. A latin nyelv ideiglenesen úgyszólván a különböző nyelvek osztályába esett, melyekben mint a sinai nyelvben a szók, nyelvtani és szófüzési szabály nélkül, csak egyszerűen egymás mellé rakatnak, az olvasóra vagy hallgatóra bízván, hogy azoknak egymáshoz viszonyát, s ennek folytán a mondatok értelmét, maga találja ki. A zavart és homályt azon körülmény még nevelte hogy ugyanazon szó különböző, értelmöket egyiránt vesztett, hajlítási formákban fordult elő. Ily szervezet nélküli állapotban a nyelv sokáig nem maradhatott. A polgárosodás és mivelődés haladtával a nép érezni kezdte, hogy gondolatainak és érzelmeinek világos és érthető kifejezésére a szók és fogalmak egymáshoz viszonyait kijelentő grammaticai formák mulhatlanul megkívántatnak, miután pedig a régi hajlítási idomok értelme elveszett, sőt azok időjárával a szókról le is koptak, a népekben létező nyelvösztön ezeket pótolni iparkodott. De a nyelvben támadt hézagokat inkább csak foltozgatták, segédszók közbeszúrásával, hogysem új hajlítási vagy ragozási formák teremtésével annak szerkezetét megújították volna ¹⁾.

¹⁾ Megjegyzendő e helyen hogy az újabb román és germán nyelvek sem tisztán analyticus vagyis minden flexio nélküli nyelvek, valamint a latin nem tisztán syntheticus, mert ez utóbbi például az igék szenvedő formájában szinte segédigével, a sum, es, est-tel él. Így másrészt az új nyelvek el nem vesztettek minden hajlítotti idomot, különösen az igékben. Hogy a példákat szükségesen túl ne szaporítsam, csak az ismertebb francia és német nyelvből akarok példát felhozni. A franczias az aimer (szeretni) igét így hajlítja: J' aime, tu aimes, il aime, nous aimons, vous aimez, ils aiment, a német pedig: ich liebe, du liebst,

A román nyelvek a grammaticai szervezet ezen átalakulásában nem egy sorban haladtak s állapodtak meg. A provençal nyelv mint legidősb sarjadéka a latin anyanyelvnek még valamivel közelebb állván ahhoz, egy pár nyelvtani idommal többet tartott meg, noha meggyengült és kopott állapotban, és valamivel kevesebb segédszókat is használ, mint ifjabb testvérei.

A román nyelvek alakulásának ezen analyticus iránya nagy részben a germán elem befolyásának tulajdonítható. Az újabb germán nyelvekben ugyanis azt tapasztaljuk, hogy ezen analyticus irányban még tovább mentek a román nyelveknél. Még azon kevés esetekben is hol a román nyelvek összetett nyelvtani idommal élnek, a germán nyelvek segédszókra szorulnak. Például felhozom az igék jövőjét. A latin : *amabo*-t a francia így mondja : *j'aimera i*, az olasz : *io amerò*, a spanyol : *yo amaré* stb. de már a német így mondja : *ich werde lieben*, az angol : *I shall love*. Az angol nyelv egyáltalában az újabb európai nyelvek között legszegényebb syntheticus nyelvvidomokban, a felbomlás, eldarabolás, analysis irányában legtovább ment. Ezt gyakorlati czáfolatul hozom fel azon külföldi nyelvtudósok ellenében, kik a népek szellemi képességét, magas vagy alacsony állásra

liebt, wir lieben, ihr liebt, sie lieben. A félig múlt időben és így a cselekvő ige több formáiban is a hajlításnak, habár gyengült és kopott nyomai szintén megmaradtak. A germán nyelvekben kevésbé mint a román családhoz tartozókban, mert a jövő idő, mint feljebb láttuk, ezekben még hajlítás vagyis inkább ragozás által, amazokban ellenben már segédigével fejeztetik ki. Még az angol nyelvben is, melyről a flexiók leginkább lekoptak, ezeknek habár csekély nyomai fenmaradtak a conjugatióban, nevezetesen az indicativus jelen és félig múlt idejében, például : *to love* (szeretek) igének jelen ideje : *I love, thou lovest, he loves, we love, you love, they love*; a félig múlt idő pedig így hajlítottatik : *I loved, thou lovedst, he loved, we loved, you loved, they loved*. Ha tehát a latin nyelv syntheticus, román leányai pedig analyticus nyelveknek neveztetnek, ez csak viszonylagos értelemben veendő, a mennyiben amaz hajlított idomokban gazdag, ezek pedig szegények, segédszavakra amaz ritkán, ezek gyakran szorulnak. Tisztán syntheticus vagy analyticus nyelvek nem léteznek. Még a magyar is, mely egyike a legsyntheticusabb nyelveknek, néha segédigére szorul, például a szenvedő ige jövő idejében : szeretetni fogok stb. de a cselekvő ige jövőjében is : szeretni fogok stb. mert ennek syntheticus idoma szeretendek stb. a nyelvszokás által, úgy írásban mint beszédben, csaknem egészen elmulasztatik.

rendeltetését, nyelveik tökélyesb vagy tökéletlenebb szervezetétől akarják függővé tenni. Hogy a gazdag hajlítási formákkal bíró, kevés szóval sokat mondó syntheticus nyelvek, akár hajlíthatók, akár ragozhatók legyenek, nyelvészeti tekintetben magasabb fokon állanak, tökélyesb organismust képeznek mint a kopott idomú, felbomlott, segédszókkal foldozott, újabbkori analyticus nyelvek, s ezek közt különösen az angol, kétséget nem szenved. De azért oly néptől, mely a tudománynak egy Bacot, egy Newtont, a költészetnek egy Shakespearet, egy Byront adott, mely földgolyónk egész kerektségén hol közvetett befolyást, hol közvetlen uralkodást gyakorol száz milliónyi népek felett, mely hatalmát, befolyását, idegen népfajok feletti uralkodását, és saját hazájában a szabadságot, a legnehezebb próbák közt is megtudta tartani, szóval az angol néptől, nyelvének tökéletlenebb szervezete miatt a szellemi képességet, életrevalóságot, világtörténelmi szerepre hivatást megtagadni ki merné?

Erre az ellenvéleményűek azt találják mondani, hogy az angol, és más újabbkori germán és román népek azért vittek és visznek még ma is nagy szerepet a világtörténelemben és tudományban, mert az árja népfajhoz tartoznak, oly népfajhoz mely az őskorban oly tökéletes szervezetű, flexiós nyelveket birt magának alkotni, minők a szanszkrit, a görög és latin, s habár a századok lefolyta alatt e nyelvek organismusa felbomlott, mintegy felfeslett, a flexiók róla lekoptak s ezek hiányát segédszókkal foltozgatás pótolta, a nemes faj mégis megtudta őrizni őseitől öröklött lelki tulajdonait. De ha a nyelvek szervezete és a népek szelleme közt oly szoros kapcsolatot akarunk látni, mint ama tudós urak, ebből szükségképen következik hogy oly népnek mely nyelvéből azt, mi szerintők annak legnagyobb kincse, legkitünőbb sajátsága, a flexiót, lekopni, kiveszni hagyta, szervezetét romlani, sülyedni engedte, magának is szellemileg sülyednie kellett. Ekkép czáfolja meg a logica és az élet az üres theoriákat s a tények világánál füstté oszlanak a tudományos hypothesisek légvárai. De nem akarok az ellenkező túlságba esni. Megengedem és hiszem hogy alakra és anyagra szegény nyelv, mely nem képes a fogalmak sokféleségét és finomabb árnyalatait kifejezni, az illető népben lelki szegénységet is árul el; de a mely népnek nyelvében gazdag szellemi élet tükröződik vissza, legyen az hajlítás, rago-

zás vagy akár segédszók használata által is, azt méltán lelki képességgel bíró, magas hivatású népnek lehet tekinteni. Hogy e hivatásának mennyire felelhet meg az inkább külső körülményektől, mint tulajdonaitól függ, miként egyéneknél úgy nemzeteknél is.

Ennyit a nyelvtani szervezet átalakulásáról. Mi a nyelv a nyagát vagyis az azt képező szóösszeget illeti, már említettem hogy a román nyelvekben annak túlnyomólag nagyobb része latin eredetű s hogy a germán elem ahhoz csekély arányban járult. De a latin eredetű szók is mily tarka változásokon mentek keresztül a román nyelvekben és különféle dialectusaiban! Némely szónak alig maradt meg egy hangja vagy egy betűje is az egyik vagy a másik nyelvben és reá sem ismerhetnénk, ha a testvérnyelvekben feltalálható átváltozási fokozatok során vissza nem mehetnénk az eredeti latin szóra, melytől az leszármazott.

A szóknak ezen átváltozása különböző módon történt, de egy s ugyanazon leánynyelvben többnyire némi következetességgel. Ezen átalakulási módok főbbjeit, példákkal felvilágosítva, szerencsém lesz előadni.

Már több ízben említettem hogy a latin nyelv romlásának korában, kevéssel az új nyelvek alakulása előtt, a latin szók különféle hajlítási formákban maradtak fenn a nép ajkain és emlékezetében, a nélkül hogy ez a különböző formák jelentésének árnyalatait érezni és érteni tudta volna. Nem tudták többé megkülönböztetni a nominativus, dativus, accusativus vagy ablativus formáit, a népnek az egyik ugyanazt jelentette mit a másik. A szók alakjainak ezen sokfélesége szükségképen zavart és homályt szült; minek folytán a nyelvösztön arra bírta az illető népeket hogy e különböző hajlítási formák közül hol az egyiket hol a másikat válaszzsák ki használatra. Feltűnő hogy választásuk ritkán esett a casus rectusra, mint a grammaticusok nevezik vagyis a nominativusra, hanem többnyire valamelyik casus obliquusra vagyis hajlított idomra

A nyelvtudósok a román nyelvek szóalakítását hol egy, hol más módon iparkodtak egy általános elvből megmagyarázni, így Raynouard, így Diez is, a ki némileg habozni látszik ugyan azon latin hajlítási idomnak kijelelésében, melyből a román nyelvek tarka szóseregét származtassa, de végre mégis az accusativusban állapodik meg; hogy azonban ezt valamennyi román

névszóban feltalálhassa és kimutathassa, némely szónál egy vagy több betű elisióját vagy megváltoztatását kénytelen feltenni, másoknál nem. Mások a román szokat valamely ismeretlen ősrégiségű szótörzsből származtatják, mely a latin szók egyik esetében és idomában sem maradt fen egész épségében, de mégis inkább rejlik a hajlított esetekben mint a nominativusban, mely utóbbi nem szótörzs, hanem többnyire annak hol kopott, hol raggal toldott származéka. Ezen származtatás annyiban könnyebb alkalmazású a másikonál, mert minden egyes szónál az illető őstypusnak a szükséghez képest más más alakját lehet feltenni, noha még itt is nehézségre akadunk ha ugyanazon szónak, a különböző nyelvekben egymástól eltérő alakjait mind egy eredeti alakra vagy törzsre akarjuk visszavinni. E hypothesist azonban, bizonyos megszorítással, vagyis inkább kellő értelmezés mellett, elfogadhatónak vélem. Ha áll is hogy a latin szók törzsei nem a nominativusban, hanem a casus obliquusokban rejlenek, mit nem tagadok sőt hiszek is, a mennyiben sok latin szóknak a szanszkrit nyelvben található törzsei arra mutatnak, azon állítást, mely szerint a román nyelvek szavai ezen ősrégiségű törzsekből származnának nem úgy lehet érteni, mintha az újabbbkori nyelvalkotó népek ezeket öntudattal választották volna alakítandó szavaik alapjául. A román nyelveket nem tudós philologusok, hanem magok az illető népek alkották; ezeket nem nyelvészeti elvek, hanem csak öntudatlan homályos nyelvészten vezérelhette szóalakításaiiban. Nem azért választott az illető nép szavainak alapjául inkább hajlított esetet, mint nominativust, mert amazokban az illető szónak őstypusát kereste és találta, melyet a latin nyelv virágzó korában magok az írók és grammaticusok sem ismertek, hanem csupán azért mert a hajlított esetek a beszédben és írásban gyakrabban fordulván elő a nominativusnál, azok inkább tapadtak emlékezetéhez. Az újabbbkori analyticus nyelvek, csak annyiban restituálták a szónak eredeti törzseit, a mennyiben az azokat beburkoló toldásokat rólok lekoptatták, miként az emberi test természeti alakja élénkbe tűnik ha róla az azt takaró ruha lefoszlik. Ily értelemben tehát elfogadhatónak tartom azon tant mely a román szavaknak forrását a régi törzsekben keresi, melyek a latin szavak idomaiban rejlettek. Mi a nyelvészeknek azon törekvését illeti, mely minden román nyelvű névszót ugyanazon egy hajlított idomból erőködik

származtatni, annak se szükségét se hasznát nem bírom felfogni. Sokkal egyszerűebben, természetesebben, a tényekkel egyezőbbben lehet a szók alakítását megfejteni, ha feltesszük hogy a népek a latin anyanyelv hajlított idomai közül hol az egyiket, hol a másikat választották alakítandó szavaik alapjául, a mint történetesen vagy ez vagy amaz vert mélyebb gyökeret emlékezetében. Nemcsak a különböző nyelvekben, de ugyanazon egy nyelvben is, szembeszökő eltéréseit találjuk a szóalakítás módjának. Miért erőködnénk ezen eltéréseket egy általános elv vagy hypothesis kap-tájára húzni? Inkább azon lehet, véleményem szerint, csudálkozni ha egy vagy más nyelvben, vagy többekben is, bizonyos következetességet, szabályosságot tapasztalunk a szóalakítás körül. Ezen következetesség inkább kívánna megfejtést mint az eltérések. Magyarázatát csak abban találom, ha feltesszük, hogy a nyelvösztön bizonyos analogia szerint működik, s mint maga a természet is anyagi alakításaiban, öszhangzásba törekszik hozni a sokféleséget. De nem szándékom megfejteni a megfejtethetlent, csak azon tényeket kívánom felmutatni, melyeket a román nyelvekben a szóalakításnak akár eltérő, akár egybevágó modora körül tapasztalunk.

Az olasz nyelv, ha mindig nem is, de többnyire a latin ablativust választotta szavainak állandó alakjául az egyes számban. A spanyol is ugyanazt tette sok szónál, másoknál azonban a provençal nyelv átalakítási módját követte, mint alább látni fogjuk. Úgy lett paterből olaszban és spanyolban padre, materből ol. és sp. madre, princepsből principe, medicusból medico, amicusból ol. amico, sp. amigo, inimicusból ol. nemico, sp. enemigo; liberből libro, sacerdosból sacerdote, virgoból ol. vergine, de spanyolban már virgen, canisból olaszban cane, spanyolban can, paxból olaszban pace spanyolban paz sat Ugyanezen szabályt követték az olasz és spanyol nyelvek a melléneveknél is, és pedig a spanyol kevesebb kivétellel mint a főneveknél, például bonusból lett olaszban buono spanyolban bueno, justusból ol. giusto sp. justo, coecusból ol. ciego sp. ciego, mortuusból ol. morto, sp. muerto, prudensből ol. és sp. prudente obediensből ol. ubbidiente sp. obediente sat.

A tulajdonnevek éppen minden kivétel nélkül az ablativus idomával mentek által az olasz nyelvbe, némely kivétellel a spa

nyolba is. Így lett az olaszban Jupiterből Giove, Junóból Giunone, Venusból Venere, Marsból Marte, Romulusból Romulo, Neróból Nerone, Catóból Catone, Ciceróból Cicerone, Caesarból Cesare, Titus Liviusból Tito Livio, Augustusból Augusto, Platóból, Platone, Aristotelesből Aristotele, Carolus Magnusból Carlo Magno stb. A spanyol nyelvben is gyakran találjuk ablativusban a tulajdonneveket ilyenek; Augusto, Antonio, Claudio, Benito (Benedictus) Genaro (Januarius) Domingo (Dominicus) Horacio, Julio, Pablo (Paulus) és sok más; de a spanyolban van számos kivétel is, például: Adrian, Baltasar, Benjámin, Blas (Blasius) Carlos, César, Ciprián, Cólón (Columbus) Crespín (Crispinus) David, Elias, Estéban (Stephanus) Gabriel, Gaspár, Gil (Aegidius) Hercules, Ines (Agnes) Juan (Johannes) stb.

A többes számban az olaszok sok szóban, nevezetesen az a-val végződő nőneműekben és a második latin declinációhoz tartozókban, megtartották a latin nominativust. Példák erre: le figlie (filiae) le donne (dominae) le galline (gallinae) le lettere (literae) le rose (rosae) le chiese (ecclesiae) továbbá: venti, i figli (filii), libri, cristiani, Ungari stb. A spanyolok ellenben a többes szám állandó alakjául az accusativust választották, például: las madres (az anyák) los padres (az apák) los medicos (az orvosok) los amigos (barátok) los libros (könyvek) stb. További hajlításnak a román nyelvekben se az egyes se a többes számban már nem volt helye, a szók változó viszonyai articulus és praepositíók által jeleltetvén, az egy provençal nyelvnek kivételével, hol némely ritka esetben még nyoma találtatik a hajlítási formáknak a declinációban, mint később látni fogjuk.

De a felebb elsorolt példák csak a csekélyebb változásokat mutatják, melyeken a latin szók az új nyelvek alakulásában keresztül mentek. A provençal, franczia és portugál nyelvekben a latin szók már gyökeresb változást szenvedtek, hol csonkítás, hol összehúzás, hol betű és hangsere által. A provençal nyelv különösen a latin szók hajlított eseteinek valamelyikéről az utolsó betűket elmeteszve, magának oly szóformákat alakított, melyek egyik latin hajlított esethez sem hasonlítanak. Így lett

abbasból abbat, caritasból caritat, infansból infant, flos-ból flor stb. A spanyol nyelv is hasonló módon járt el sok latin szóval: ilyenek a már felebb említetteken kívül: virtud (virtus), piedad (pietas), ciudad (civitas), razon (ratio), leon (leo), voluntad, equidad, integridad, humildad, resolucion, enfermedad, debilidad stb. Az imént elsorolt provençal és spanyol szók közül némelyek az olasz nyelvben is megcsonkítva fordulnak elő, például virtù, pietà, carità, voluntà, città (civitas) integrità, equità, umiltà stb. de ezen csonkítás újabb korból való s az említett szók meghúzott véghangzója csak contractiója a latin ablativusnak; a régibb olasz írók, úgy Dante de újabb költők is, gyakran a régi formát használják, úgy mint: virtude, pietade, voluntade s így tovább.

A franczia nyelvben a szók középső hangjai is megváltozván, betűk kivetése és felcserélése által, ezek még gyökereesebb változást szenvedtek, így lett paterből père, materből mère, sororból soeur, fraterből frère, viduából veuve, imperatorból empereur, rexből roi, oculusból oeil stb. A portugál nyelv a spanyolnak csak dialectusa lévén, ehhez sokban hasonlít, tőle leginkább abban térvén el, hogy az utóbbinak a latinhoz közelebb álló szavait összehúzás, betűk és hangok kivetése által csonkítja; így lett a spanyol dolorból (fájdalom) portugál nyelven dór, colorból (szín) cór, mayorból (nagyobb) mór, cieloból (mennye, ég) ceo, palacio-ból (palota) paço, mano-ból (kéz) maó, aceroból (acél) aço, tanto-ból taó, solo-ból só, vano-ból vaó; továbbá némely betűk felcserélése által is eltér a spanyoltól, így változik a spanyol l portugál nyelven többnyire r-ré; blanco-ból (fehér) lesz branco, blandoból (puha, sima, szelíd) brando; a spanyol ll pedig (mely úgy hangzik mint a magyar ly) gyakran ch-val cseréltetik fel (úgy ejtetik ki mint a magyar cs) llegarból (megérkezni, közeledni) lesz chegar, llamarból (híni) chamar, llorar-ból (sírni) chorar, lleno-ból (teli) cheo, s így tovább¹⁾.

¹⁾ A román, különösen a provençal, spanyol és portugál nyelvek szavainak kiejtésére nézve a szükséges megjegyzéseket értekezésem első részéhez csatolt függelékben D. alatt találhatni; a franczia és olasz ismertebb nyelvek kiejtésének ismeretét olvasómnál felteszem.

De az olaszban és spanyolban is hang és betűcsere által sok latin szó csaknem egészen kivetkezik eredeti alakjából; így lesz *oculus*ből olaszban *occhio*, spanyolban *ojo*; *episcopus*ből olaszban *vescovo*, spanyolban *obispo*; de ezen átalakításoknak még számos példáival fogunk találkozni.

A betű- és hangcserében, mint már felebb említém, bizonyos rendszert és következetességet tartanak a nyelvek, különösen az olasz és a spanyol, így például :

A latin szóknak *cl. pl.* és *fl* betűi a szók elején, olaszban *chi*, *pi* és *fi* hangokká változnak át, a spanyolban pedig elvetik a *c*, *p* és *f* betűket *s e* helyett megkettőztetik az *l*-et, mely kettős spanyol *ll*-nek kiejtése a magyar *ly*-ével ugyanaz. E szerint *clamare* lesz olaszban *chiamare*, spanyolban *llamare*, *flamma*, ol. *fiamma*, sp. *llama*, *planum*, ol. *piano*, sp. *llano*, *pluit*, ol. *piove*, sp. *lllove* stb.

Még felőtlőbb betű és hangcsere az, melynél fogva a latin *f* mint kezdő betű, a spanyol nyelvben rendszeren *h*-vá változik, mely spanyol *h* azonban alig hallatszik. E szerint a latin *fabulari* spanyolban *hablar* (beszélni, csevegni) *farina*, sp. *harina* (liszt), *faba*, sp. *haba* (bab), *ferrum*, sp. *hierro* (vas) *formosus*, sp. *hermoso* (szép), *formica*, sp. *hormiga* (hangya), *ferire*, sp. *herir* (ütni, vágni), *facere*, sp. *hacer* (tenni), *ficus*, sp. *higo* (füge), *fundus*, sp. *hondo* (telek) *fungus*, sp. *hongo* (gomba), *furca*, spany. *horca* (vella és akasztófa), *filum*, sp. *hilo* (czérnaszál), *filius*, sp. *hijo* (figyermek). Innen a spanyol *hidalgo* vagy *hijo d'algo* *filius alicujus* (valaki fia) mi annyit jelent mint nemes ember; jellemző a spanyol nemes büszkeségére nézve, ki a nemmemest senki fiának tekintette.

A latin *et* olaszban *tt*, spanyolban *ch* betűkké változik, mely *ch* spanyolban úgy hangzik mint a magyar *cs*; például *pectus* olaszban *petto*, spanyolban *pecho*; *factus*, ol. *fatto*, sp. *hecho*; *dictus*, ol. *detto*, sp. *dicho*; *nox* (*noctis*), olasz. *notte*, sp. *noche*; *octo*, ol. *otto*, sp. *ocho*.

A latin *o* spanyolban gyakran *ue*, olaszban néha *de* ritkábban *uo* betűkké változik át, például *bonus*, spanyolul *bueno* olaszul *buono*; *novus*, sp. *nuevo*, ol. *nuovo*; *schola*, sp. *escuela*, ol. *scuola*; *populus*, sp. *pueblo*, ol. *popolo*;

corpus, sp. cuerpo, ol. corpo; hortus, sp. huerta, ol. orto; porta, sp. puerta, ol. porta; fons, sp. fuente, ol. fonte; pons, sp. puente, ol. ponte stb.

A latin szókban találtató l és r betűk az olaszban néha, a spanyolban gyakran felcseréltetnek egymással, például arbor, sp. arbol, ol. albero (fa); carcer, sp. carcel, ol. carcere, (börtön); sulcus, sp. surco, ol. solco (barázda); liliūm, sp. lirio, ol. giglio stb.

A tio-val végződő latin szók az olasz nyelvbe ablativusi formájokban mentek át, a spanyolban és francziában ezen ablativusnak vég betűje e elhatszétik, a portugál nyelvben pedig a latin végszótag tio çao-vá változik át, például: natio, ol. nazione, sp. nacion, fr. nation, port. nação; constellatio, ol. costellazione, sp. constellacion, fr. constellation, port. constellação; navigatio, ol. navigazione, sp. navegacion, fr. navigation, port. navegação; megjegyzendő azonban hogy ez esetben a portugál szóknak nagy eltérése inkább látszatos mint valóságos, mert a çao szótag bizonyos orrhanggal mondatván ki csaknem úgy hangzik mint a franczia tion.

A betű- és hangcsere példáit, a román testvér nyelvekből, még hosszú sorban idézhethném, de az is a mit már eddig mondtam elég lesz mutatványul a szók átalakulása módjának ismeretetésére. Bár meddig folytatnám e példákat, a tárgyat még sem merithetném ki, s a hosszú szólajstrom nagyobb világosságot nem vetne a szók így vagy amúgy változásának s ama csodálatos következetességnek okaira és törvényeire, melyeket a nemzetek e szóalakításaikban mintegy ösztönszerűleg követtek. Csak azt kívánom még megjegyezni, hogy a betű-cserét a hangcserétől meg kell különböztetni. A román nyelvekben nem ritkán egyértelmű szókat találunk, melyek a szemnek különbözők, a fülnek ellenben ugyanazonosak, mi a helyesírás eltéréseinek tulajdonítandó. Így például a franczia ill, az olasz gl a spanyol ll és a portugál lh egy és ugyanazon hangnak jelei, mely a magyar ly-nak felel meg. E szerint a franczia bataille, az olasz battaglia, a spanyol batalla és a portugál batalha, a kiejtésben megegyeznek, habár különbözőleg íratnak is; azokban csak betűcserét, de hangcserét nem találunk. Hasonló megjegyzést tettem már felebb a

francia *ion* és a portugál *ao* végtagú szók kiejtésére nézve Igy a francia és portugál tagadó szócskák is *non* és *nao*, bármi eltérőleg iratnak, csaknem egyformán hangzanak. A portugál nyelv egyáltalában a francziának sajátságos orrhangját, mely a többi román nyelvekben nem találtatik, igen számos szavaiban magáévá tette, s azt nem mindig *ao* betűkkel hanem néha *m-el* is fejezi ki. *Naot* a régibb írók *na-m-nak* írták, *naçao* *naçam-nak*; *homem* (*homo*) szinte ily orrhanggal ejtetik ki.

Hangokról szólván a spanyol nyelvnek egy sajátságos hangját kívánom megemlíteni, mely se a latin, se a többi román nyelvekben elő nem fordul, melynek honnan származása bizonytalan és vita tárgya. A spanyol nyelvben ugyanis a *j*, az *x* (a régi *orthographia* szerint) és a *g*, (ez utolsó csak *e* és *i* előtt), oly torokhanggal ejtetnek ki, mely némileg megfelel a német *ch-nak*. — Minthogy az *x* némely ritka szavakban más nemzetek módjára ejtetik ki, a spanyol akademia azt csak ezen kivételes szavakban hagyta meg, a többiekből pedig kiküszöbölte és helyébe a *j-t* tette, miszerint újabb helyesírással *Mexico*, *Texas*, *Don Quixote* így iratnak *Mejico*, *Tejas*, *Don Quijote*, s úgy olvasandók mintha német betűkkel ekkép iratnának *Mejifo*, *Tehas*, *Don Kihjote*, vagy a mennyiben *e* hangot közelítőleg magyar betűkkel, kettős *h-val*, lehetne visszaadni *Mehhiko*, *Tehhas*, *Don Kihhóte*. Meglepő tünemény hogy ezen kellemetlen torokhang, valamennyi román nyelv közül csak a spanyolban találtatik, s a nápolyi királyság egy részében, Calabriában, használt *dialectus* némely szavaiban, s érdekes volna azon kérdés megfajtése hogy mi úton juthatott az *be* a különben oly gyönyörű hangzatú spanyol nyelvbe? Magok a spanyol nyelvészek és irodalmi történetírók azt a Spanyolországban századokig uralkodott araboktól vagy móroktól származtatják, német nyelvtudósok pedig, névszerint *Bouterwek* *Frigyes*, „*Geschichte der spanischen Poesie und Beredsamkeit*“ című munkájában, a germán fajú gótok befolyásának tulajdonítják. Nem merek ugyan a kérdésben ítéletet mondani, mert az arab nyelvet nem ismervén illetékes bíró semmiképen nem lehetek, de mégis inkább hajlok a spanyol nyelvészek véleményéhez. Tudjuk egy részt hogy a lovagias és mivelt mórok mily nagy befolyást gyakoroltak a spanyol nemzet jellemére, nyelvére és irodalmára, miről később részletesebben fogok szólni;

tudjuk azt is hogy az arab s egyáltalában a sémi nyelvekben ily gutturalis hangok megvannak, másrészt pedig nem könnyen magyarázható hogy miért oltotta volna a germán népfaj nyelvének ezen sajátságos hangját egyedül a spanyol nyelvbe, s mért nem fogadták azt be a többi román nyelvek is, melyek szinte a germán és latin nyelvek egybeolvadásából származtak, mihez még azon körülmény is járul hogy azon spanyol szavak, melyekben e torokhang előfordul épen nem germán eredetűek. Ennélfogva e spanyol torokhangnak a germán nyelvektől származtatását szintoly kevéssé találom alaposnak, mint a spanyol *cuerpo* és *pueblo* szónak a német *Körper* és *Pöbel* szókkal rokonságát, mert ezek a latin *corpus* és *populus* szókból ugyanazon hangcsere következetes alkalmazásával alakultak, mely szerint a latin *bonus* *bueno*, *novus* *nuevo*, *hortus* *huerta* és *schola* *escuela* spanyol szókká változtak.

A latin szóanyag átalakulására vonatkozó mutatóványokat néhány példával zárom, melyek az eredeti szónak fokozatos alakváltozásait tüntetik ki valamennyi román főnyelvekben; e példákban némely szónak többes számu formáit is említem:

Lat. *Oculus*, olaszul: *occhio*, spany. *ojo*, port. *oilho* vagy *olho*, prov. *huel*, *huels*, francz. *oeil*; lat. *oculi*, ol. *occhi*, sp. *ojos*; portug. *oilhos*; prov. *huel*, *huels*¹⁾; fr. *yeux*.

Lat. *Coelum*, ol. *cielo*, sp. *cielo*, port. *ceo*, pr. *cel*, fr. *ciel*; lat. *coeli*; ol. *cieli*; sp. *cielos*; port. *ceos*; prov. *ceus*; fran. *cieux*.

Lat. *gaudium*; ol. *godimento*, gioja; sp. *gozo*; port. *gozo*; prov. *gaug*; fr. *joie*.

¹⁾ A provençal nyelvnek sajátságaihoz tartozik az, noha nem általános szabály, hogy a névszók az egyes szám nominativusában többnyire s végbetűt vesznek fel, melyet a hajlított esetekben ismét elvetnek; a többes szám nominativusában pedig ezen s végbetűt elejtik, de a hajlított esetekben megint felveszik. Ez gyenge maradványa a latin declinációnak. Ily hajlítási homályos reminiscenciákat még más szavakban is találunk, például a latin *imperator* provençal nyelven nom. sing. *emperaïre*, accus. *emperador*, nom. plur. *emperadór* (s nélkül) acc. *emperadór*s (s végbetűvel). A provençal költők neve, (a mai nyelvszókás szerint *troubadour*) a régi provençal nyelvben nom. sing. *trobair*e és csak a hajlított esetekben *trobador*,

Lat. *Episcopus*, ol. *vescovo*, sp. *obispo*, port. *bispo*, prov. *vesque*, fr. *évêque*.

Lat. *Ecclesia*, ol. *chiesa*, sp. *iglesia*, port. *ygreja*, prov. *gleysa*, fr. *église*.

Lat. *Homo*, ol. *uomo*, sp. *hombre*, port. *homem*, pr. *hom*, *home*, fr. *homme*.

Lat. *Deus*, ol. *Iddio*, *Dio*, sp. *Dios*, port. *Deos*, pr. *Deu*, *Dieu*, fr. *Dieu* stb.

Kövessük a latin nyelv néhány igéit is tarka átalakulásaikban :

Latinul : *habere*, ol. *avere*, sp. *haber*, port. *haver*, prov. *aver*, fr. *avoir*;

lat. *facere*, ol. *fare*, sp. *hacer*, port. *fazer* prov. és fr. *faire*;

lat. *audire*, ol. *udire*, sp. *oir*, port. *ouvir*, pr. *auzir*, fr. *ouir* stb.

Láttuk hogy a román nyelvek szóanyagának legnagyobb része latin eredetű, habár a szók nevezetes, néha gyökeres változásokon mentek is keresztül. De a latin eredetű nyelvelem még egyéb, nem csak hang- és betűváltozást szenvedett. Némely latin szók elvesztették eredeti értelmöket és más elferdített jelentést vettek fel a leány-nyelvekben, némelyek egészen kivesztek az egyik vagy másik, sőt valamennyi román nyelvből is, és ezen értelem-elferdítések és használatból kiesés által támadt hézagokat más-honnan kellett pótolni. Ez a román nyelvek által befogadott germán eredetű szókra vezet, de mielőtt ezekről szólanék az imént említett értelemváltozások néhány példáját kívánom felhozni.

A *syntheticus* vagy összefoglaló latin nyelv *analyticus* vagy tagláló nyelvekké változván által, a szók és fogalmak viszonyainak kifejezésére segédszócskákra és segédigékre lett szükség. Ebből szükségképen az következett hogy azon szók vagy igék, melyek ily módon csak pótléku és segédül használtattak, nem határozott és önálló fogalmaknak, hanem csak fogalomviszonyoknak kifejezésére, előbbi önálló értelmöket vagy elvesztették vagy azt csak gyengén, nem elég határozottan fejezték ki, minek folytán ugyanazokból vagy új, különböző alakú szókat kellett faragni, vagy helyökbé más-honnan szókat keresni. A dolgot egy pár példával fogom felvilágosítani. A latin *ille* és *illa* személyes név-

más mint tudjuk annyit jelent mint a magyar ő. A román nyelvekben ezen latin névmások különbözőleg elváltozva és csonkítva, az olaszban mint *il*, *lo* és *la*, a spanyolban mint *el* és *la*, a francziában mint *le* és *la* a névszók előtt articulus gyanánt használtattak a magyar *a* vagy az értelemben s ekképen előbbi önálló jelentésökből kivetkeztek. A harmadik személy névmásává tehát a román nyelvek más alaku szókat faragtak ugyanazon latin pronomenből; az olasz: *egli* (*lui*) és *ella* (*lei*), a spanyol: *el*, *ella* és *ello* (neutr.); a portug. *elle* és *ella*, a prov. *elh* és *elha*, a franczia *il* (*lui*) és *elle* szókat alakítván abból. Hasonló történt a számnévvel *unus*, *una*, mely a román nyelvekben szintén a névszók előtt mint határozatlan articulus használtatik s ez alkalmazásában számnévi jelentőségét elveszíti, noha azt ha külön áll megtartja. Ilyformán jártak némely nyelvben a segédigék is. A spanyolban például a latin *habere* szó, annak folytán hogy mint segédige más igék múlt idejének kifejezésére szolgált, elvesztette birtoklási jelentését, melynek kifejezésére a spanyolok a *tener* szót használják, mi tulajdonképen csak annyit jelent mint kézzel fogni, tartani, tehát a birtoklás fogalmának csak anyagi képét adja. A portugál nyelvben ellenben épen megfordítva a *tener* szó használtatik segédige gyanánt a múlt idő jelelésére.

Hasonló értelemváltozást sok más latin eredetű szókbán is találunk, olyanokban is melyek nem segédszók gyanánt használtattak. Csak egyet kívánok például felhozni, mely különösen feltűnő, mert az illető kor társadalmi viszonyaira és erkölcstörténetére vet némi világot.

Meglepőnek tetszhetik hogy a román nyelvekből, melyek oly roppant tömegét megtartották közös anyanyelvök kevésbé fontos szavainak, oly nevezetes és mindennapi használatú szó, mely magát a szó fogalmát fejezi ki, t. i. a latin *verbum*, ezen általános értelmében, teljesen kiveszett. A rómaiak által számtalanszor használt *verbum* szó helyébe minden román nyelvben egy más, a romai. *classicusok*ban nem található, hanem a középkori latinitásból vett szó: *parabola* lépett különböző formákban; a francziában *parole*, az olaszban *parola*, a provençalban *paraula*, a spanyolban *palabra*, a portugálban *palavra*. A *parabola* szó görög eredetű, s az evangeliumban: hasonlat, allegoria érte-

leben fordul elő, hogy tehát a román nyelvekben a kiszorított *verbum* helyét pótolhassa, azt átvitt, elferdített értelemben kellett használni. Mi adhatott alkalmat ezen meglepő helyettesítésre? Schlegel nem ok nélkül, azt gyanítja hogy az egyház, a papi rend befolyása. A theologia a *verbum* szónak, mint tudjuk, bizonyos mysticus értelmet adott, azt az isten eszméjével hozta kapcsolatba¹⁾. Nem akarván hogy az ekképen szentesített szó mindennapi használat által profanáltassék, az egyház annak helyébe saját latinitásától kölcsönzött szót iktatott az újonnan alakuló nyelvekbe, melyre előbb új értelmet kellett ruházni hogy a közforgalomból elvont szónak helyét pótolhassa. Hogy az gyökeret verhetett az egész földterületen, melyet román ajkú népek laknak, oly sok egyébben egymástól annyira eltérő nyelvekben, ez meglepő erkölcstörténeti tény, mely látszatos kisszerűsége és jelentéktelensége mellett is, véleményem szerint egyik legerősebb tanubizonyossága az egyház erkölcsi hatásának a középkori népek szellemére, s annak legbensőbb működéseire, minő a nyelvalkotás²⁾. A *verbum* szó egyébiránt újabb időben ismét helyet foglalt a román nyelvek szavai közt, de jóval szűkebb értelemben és csak tudományos téren, mint nyelvtani műszó ige értelemben.

Több latin szó járt úgy hogy származéka valamelyik román nyelvbe, első alakulása korában, elferdített értelemben ment által, újabb időben pedig eredeti alakjának és jelentésének hívebben

¹⁾ János evangeliumának kezdő szavai ismeretesek „In principio erat *verbum*, et *verbum* erat apud Deum, et Deus erat *Verbum*.” Evang. Joh. Cap. I. v. 1.

²⁾ Csak az oláh nyelvben maradt meg a latin *verbum* származéka *vorbu*, „szó” értelemben, sőt ebben még a *vorovi*, *vorovesty* igező is, beszélni, beszélni jelentéssel, a latin *verbum* tól veszi eredetét, holott az olasz *parlare* s a franczia *parler*, közvetlenül a *parola*, *parole* szóktól, s közvetve a *parabola* szótól származnak; a spanyol *hablar* pedig, mint már más helyen említettem, a latin *fabulari* igeének átalakulása. E figyelemztetést tisztelt barátomnak, az *Esztler* szerzőjének köszönöm, ki a távolban is a mellett hogy irodalmunkat becses műveivel gazdagítja, meg nem szűnik tudományos mozgalmainkat éber figyelemmel kíséni. Az oláh nyelvnek ezen eltérése minden egyéb román nyelvektől szerintem onnan magyarázható, hogy az oláh nép a keleti vagyis görög, s nem a római egyházhöz tartozván, a szentírás latin fordításával nem élt, ennek terminológiája tehát nyelvének alakulására befolyást nem gyakorolt.

megfelelő formában és értelemben vétetett fel ugyanabba, minek folytán ugyanazon szónak kétféle, egyrészt régi és népszerű, másrészt új és tudományos származéka létezik egymás mellett. A francia nyelvből néhány példát hozok fel:

A latin *causa*-ból lett a régibb francia *chose* (dolog) s az újabb francia *cause* (ok); a latin *factio*-ból a régibb *façon* (alak, mód) és az újabb *faction* (párt); a latin *quaestio*-ból a régibb *quête* (nyomozás, gyűjtés) és az újabb *question* (kérdés; vallatás; tortura értelemben is használtatott); a latin *calculusból* a régibb *caillou* (kavics) és az újabb *calcul* (számolás); a latin *redemptio*-ból a régibb *rançon* (kiváltási díj) s az újabb *rédemption* (lelki megváltás) stb. ¹⁾.

Már eleget, sőt talán sokat is szóltam a román nyelvanyagnak latin eredetű elemeiről, ideje hogy annak a germán nyelvektől átvett alkotó részeire térjek által. Germán eredetű szók a román nyelvekben aránylag csekély számmal találhatók s annyira átalakultak hogy néha alig kiismerhetők. A két nyelvelem ezekben nem csupán anyagilag keveredett össze, mint az angol nyelvben a szász és norman vagy francia szavak, melyek annyira nem vetkeztették le eredeti formájukat, hogy a szótárakban s bármely angol könyvnek lapjain egymás mellől mintegy kirínak s oly könnyen különválaszthatók, mintha egybe keveredett buza és repce-magok volnának, annyira tartották meg az eredeti színt és alakot. Csak a sajátságos kiejtés hozza egymáshoz közelebb az angol nyelvnek különböző, hogy ne mondjam ellenséges elemeit. Nem úgy a román nyelvekben. A germán eredetű szók annyira belé olvadtak a közös nyelvanyagba, azzal annyira assimiláltattak betűben és hangban, írásban és kiejtésben, hogy germán eredetűket csak figyelmes vizsgálat után fedezhetni fel, ha az illető román szónak eredetijét a latin anyanyelvben nem találván, azt valamely ó vagy új germán nyelvben szorgalmasan keressük.

A római birodalom külön tartományait más más germán fajú népségek szállván meg, s a germán szók ezeknek befolyása által

¹⁾ Schlegel Ág. Vilmos : *Observations sur la langue et la littérature provençale*. Note 23 és 33.

oltatván az alakuló román nyelvekbe, természetes hogy nem mindegyik román nyelv fogadta be ugyanazon germán szókat, hogy az egyik megtartott oly latin eredetű kifejezést, melyet a másikban valamely germán szó kiszorított ¹⁾. De találunk mégis néhány nevezetes és közhasználatú szókat, melyek valamennyi román nyelvből, vagy legalább annak főbbjeiből ugyanazon germán szók által szorítottak ki. Erre ismét oly példát kívánok felhozni mely történelmi tekintetben is érdekes, mert jellemző az érdekllett népfajok szokásaira, erkölcsaire és viszonyaira nézve.

Alig van szó és fogalom, mely a római nemzet életében, nyelvében és irodalmában nagyobb szerepet játszott volna a bellum szónál. Harcz és háborúban nőtt fel a római nép a világ urává, ez volt mindennapi foglalkozása, e körül forgott minden gondolata, minden beszéde, ezt találjuk a római literatura minden lapjain. S e szó mégis kiveszett a római nyelvtől származott minden leánynyelvekből; nem élhetvén túl a római nemzet nagyságát, hatalmát és harczias jellemét. Róma harczias szellemének sülyedtével feledésbe sülyedt a bellum szó is. Helyébe a román nyelvekben germán eredetű szó lépett: guerra, guerre stb. mely az ó-német werra szótól származik ²⁾. A hódító, uralkodó

¹⁾ Diez etymologiai szótárában (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen) valamennyi román nyelvben (melyek közé az oláh nyelvet is számítja) összesen mintegy 930 szót származtat germán nyelvekből, de maga is bevallja, hogy ezek közül néhánynak germán eredete bizonytalan. Germán elemekben leggazdagabbak a román nyelvek közül a régi Galliában keletkezett nyelvek u. m. a provençal és a franczia; ezekben Diez mintegy 450 germán szót talált, mely vagy kirekesztőleg a provençal és franczia nyelvek sajátja, vagy azokban vert legelőbb gyökeret s csak utóbb ment által a rokon nyelvekbe. Ezek után leggazdagabb e tekintetben az olasz nyelv, melynek Diez szerint körülbelül 140 csak általa befogadott germán eredetű szava van. Legkevesebb germán szó találatik a spanyol főlziget nyelveiben u. m. a spanyolban és portugálban, melyek csak mintegy 50 germán szót vallanak sajátjuknak.

²⁾ Némely etymologisták a guerra, guerre szókat az ónémet Wehre szótól származtatják, melynek jelentése védelem, fegyver, honnan az új német wehren ige és Gewehr névszó is eredtek. A germán nyelvek még egyéb háborút jelentő szókkal is bírtak, mint Wig, Urlug. De úgy látszik hogy Werra volt a legnépszerűbb, leghasználtabb kitétel. Ez tulajdonképen csak verekedést, összeütközést jelentett, tehát népies fogalmát a háborúnak, s talán éppen azért csúszott be

szerepe átszállván a germán népfajra, háborúhoz e korban már csak maga értvén, e fogalmat kifejező saját szavát fogadtatta el az elpuhult, meghunnyáskodott, leigázott római származású néppel. Találtnak ugyan jelenleg a román nyelvekben is a bellum szóból származtatott melléknevek mint: *bellicoso*, *belligéro*, *belliqueux*, *belligérant* stb. de ezek az újabb kornak szerzeményei, melyekkel nem a nép maga hanem egyes írók bővítették illető nyelveiket, mikép a felebb elsorolt szavakkal is történt.

De nemcsak a háború általános fogalmát, hanem a vele kapcsolatban levő tárgyak elnevezését is a román nyelvek többnyire a germán hódítóktól kölcsönözték, a latin nevek mellőzésével. Ilyenek a következők: Az olasz *elmo*, a spanyol *yelmo*, almete a német *Helm*-ből származik a latin *cassis* vagy *galea* mellőzésével. Az olasz *spada*, a spanyol *espada*, a francia épée az ó-német *Spate*-ből (mely mai nap csak ásó jelentéssel bír, de régebben egyenes széles vasú kardot is jelentett) a latin *gladius* és *ensis* kiszorításával.

Az olasz *arnese*, sp. *arneso*, fr. *harnais* a német *Harnisch*-ből, úgy az olasz *usbergo* is (pánczél) francia nyelven *haubert*, németből származtatik, úgy mint *Hals* és *bergen* (elrejtteni) szókból, ónémet formájában *Halsberg*, mintegy nyakrejtő.

Az ol. *sproni*, a fr. *éperons*, a sp. *espuela* és *espolon* a német *Sporen*-ből (latinul *calcaria*).

Az olasz: *lanzicheneco*, sp. *lasquenete*, fr. *lansquenet* a német *Landsknecht*-ből.

Az olasz *araldo*, sp. *heraldo*, fr. *héraut* a német *Herold*-ből.

Az olasz *rozza*, fr. *rosse*, sp. *rocin* (ló, de inkább csak gebe értelemben, honnan Don Quijote rosz lovának *Rocinante* neve) a német *Ross*-ből.

Az olasz *bottino*, spany. *botin*, francia *butin* (zsákmány) a német *Beute* szóból.

legkönnyebben a nép ajkain képződött új nyelvekbe. Kopasz Károly egyik törvényében olvassuk: *Rixas et dissensiones, seu seditiones, quas vulgus Werras vocat.* Schlegel: *Observations sur la langue et littérature provençale.* Note 21.

Az olasz rubare, sp. robar, port. roubar, francz. dérober a német rauben vagy talán a latin rapere igéből.

Igy lettek hihetőleg az olaszban spiedo a német Spieszből (régibb formájában Spiet) schiera Schaarból, stormo (ütközet, csata) Sturmból; schermo Schirmből (schermire schirmen), strale (nyílvevő) Strahlból (mi új német nyelven sugár, de régebben nyíl értelemmel birt), stocco Stockból, bolzone és bolcione Bolzenből, piccone (francziául pique) a német Pickéből stb.

Részint egykoru történetirókból tudatik, részint gyanítani lehet hogy a germán fajú fejedelmek udvarainál és közvetlen, nagyobb hűbérnökeikkel tartott tanácskozásaikban, még oly korzakban is a germán nyelvek használtattak, mikor a római származásu vagy románositott néptömegnek szóló rendeletek és törvények latin nyelven irattak, azon csekély számu miveltebb elméjű egyének, kik irodalommal foglalkoztak a római írók mintájára szintén latin nyelven írták krónikaikat s egyéb munkáikat, a nép pedig és a nép között élő germánok, a kisebb hűbérnokok és harczosaik, már az alakulni kezdő román keveréknyelvvel éltek. Ilyenek voltak a nyelvviszonyok a hetedik és nyolczadik századokban uralkodott longobard királyok alatt éjszaki Olaszországban; ilyenek déli Olaszországban, a mai nápolyi királyság tartományaiban a beneventoi hercegek alatt a kilenczedik században; ilyenek Spanyolországban is a gót királyok alatt, kiknek latin nyelven írt törvényeiben sűrűn találatnak, nem átalakított, hanem tisztán germán alakú szók; Nagy Károly aacheni székhelyén szintén a germán frank nyelv divatozott, midőn már déli Franciaországban a provençal nyelv közhasználatban volt. Eginhard, Nagy Károly titoknoka vagyis kanczellárja írja urának biographiájában, hogy ez anyanyelvének költészeti műveit egybegyűjteni szándékozott, annak nyelvtanát is megírni vagy hihetőbben megíratni kezdte s a hónapoknak saját nyelvéből vett neveket adott ¹⁾.

A germán nyelveknek az uralkodó családok környezetében fennmaradásából magyarázható az, hogy kivált az udvari de né-

¹⁾ Vita Karoli Magni: „Inchoavit et grammaticam patrii sermonis Mensibus etiam juxta propriam linguam nomina imposuit.“

mely állami hivatalok és méltóságok czimei is germán neveket nyertek. Ilyenek például az olasz *mariscalco* vagy *maresciallo* a spanyol *marescal*, a francia *maréchal*, mely kétségen kívül germán eredetű. Mähre az újabb német nyelven rosz ló, gebe értelemben használtatik csak, de régenten általában lovat, tehát nemes vérű lovat is jelentett. Ennek nyomát még a maiglan használt *Marstall* szóban találjuk, így neveztetvén az uralkodó fejedelmek istállói, melyekben rosz gebék nem igen taláztatnak. *Schalk* középkori német nyelven cselédet, házi tisztet, szolgát jelentett, újabban ezen régi jelentését elvesztette és furfangos, kópé értelemben használtatik. Az ily értelemváltozások s elferdítések a nyelvek történetében nem ritkák, a kérdésben forgó pedig épen nem megfeythetetlen, mert a cselédségben, szolgálai személyzetben furfangos egyének, kópék alkalmasint nem kis számmal taláztatnak bármely korban. Alárendelt függő helyzetben elmés ravaszság legjobb fegyver és óvószer a hatalom és önkény szélyei ellen. A Mähre és *Schalk* szók tehát, régi magasabb és nemesebb értelmökben, alkotó részei a *mariscalco*, *maréchal* czimnek. A német *Marschall* szónak is régibb formája *Marschalk*. E czim régenten a fejedelmi istállók és ménesek felügyelőit illette, a germán uralkodók főlovászmestereit. Ezek hihetőleg mint udvari főtisztek, háborúban gyakran vezérséggel is megbizattak. Ezen eleinte csak udvari tisztség czime így változhatott át időjárástával magas hadi méltóság czimévé, mely jelentésében napjainkban is használtatik. De a szavakról nem kevésbé mint a könyvekről mondhatni: „habent sua fata.“ Ezen szó mely régenten egy udvari főhivatal neve volt, utóbb egy még magasabb hadi méltóság czíme lett, s mint ilyen maiglan is divatozik, a román nyelvekben egyszersmind a kézműveseknek egy nem épen előkelő osztályát is jeleli. A francziák *maréchal* nak, az olaszok *mariscalconak* (vagy *maniscalconak*) oly kovács mesterembert neveznek, a ki a lovak patkolásával, s mellékesen azok gyógyításával is foglalkozik. Más kovácsmunkákat végző kézművest az olasz *fabro*-nak a francia *forgeron*-nak nevez. A magas czimnek ezen csudálatos sülyedése csak a felebb említett etymológiában találja megfeyjtését, mert amaz osztálya a kovácsmesterembereknek szinte a lovak körül tesz szolgálatot. „Les

extrêmes se touchent!“ Ez egy szó e szerint magában foglalja a szók viszontagságainak, változó sorsának többféle példáit.

Az olasz *siniscalco*, spanyol *senescal*, francia *sénéchal* a középkorban a fejedelmi személyek főudvarmestereinek címe volt. E szó úgy látszik kétféle, úgy mint latin és germán eredetű. Az egyik alkotó része *senex* a másik a már említett ónémet *Schalk*. Ez összetételben e két szó az udvari tisztek és szolgák előjáróját, főnökét, felügyelőjét jelenti. Tudjuk hogy a *senex* szónak származékai a román nyelvekben nem annyira kor-mint rangbeli magasabb állást, felsőbbiséget jelentettek; így az olasz *signore*, a spanyol *señor*, a francia *seigneur*, a portugál *senhor* kétségen kívül a latin *senior*tól származtak.

Az olasz *mārca* a német *Mark* szóból ered, mely határszélt és határszéli tartományt jelent. Ujabb időkig Treviso környékét *Marca Trevisana* néven nevezték az olaszok, miként mai nap is a német *Mark Brandenburg*ot *marca di Brandenburg*-nak nevezik az olasz *geographusok*. E szóból eredtek az olasz *mar-chese*, a spanyol *marques* és a francia *marquis* szavak is, melyek régebben, valamint a német *Markgraf* és a középkori *latinságú Marchio*, hivatalcímek voltak, s a határszéli tartományok kormányzóit s parancsnokait illették, újabb időkben azonban üres nemességi címekké váltak.

Vannak még sok egyéb szavai a román nyelveknek, melyek szinte germán eredetűek, de azoknál a political és társadalmi viszonyt, az alkalmat melynek folytán ama nyelvekben polgári jogot nyertek, kimutatni nem lehet. Mutatványul nehányat ezek közül is felhozok a nélkül azonban hogy mindnyájának germán származásáért kezesiséget vállalnék: Az olasz *ricco* (spanyolul *rico*, francziául *riche*) gazdag, a német *reich*-ből származtatik; az olasz *fresco*, francia *frais* (hüs) a német *frisch*-ből; az olasz *baldo* (merész) *balanza* (vakmerőség) az ó-német *baldból*, mi szintén vakmerőt jelentett; az olasz *snello* (sebes) *schnell*-ből; az olasz *gramo* (bús, szomorú) és *gramaglia* (gyászruha) *Gram*-ból; az olasz *maghéro*, *magro* s a francia *maigre* (sovány) a német *mager*-ből (vagy talán inkább a latin *macer*-ből); az olasz *fiasco*, spanyol *frasco*, francia *flâcon* a német *Flasche*-ből; az olasz *schiuma*, francia: *écume*, spanyol: *escuma*, *Schaum*-ból (vagy talán a latin

spuma-ból); az olasz soma (teher) és somaro (szamár, öszvér, egyáltalában teherhordó állat) a német Saumtól (ez a régi német nyelvben szinte terhet jelentett, innen Saumthier = Lastthier; vajjon a szamár nevét nem vettük-e mi magyarok is az olaszoktól?); az olasz albergo, sp. albergue, fr. auberge (fogadó) a ném. Herbergéből; stanga (rúd) Stangéből; spanna (arasz) Spannéből; bosco (kis erdő) Buschból; scherzo (tréfa) Scherzből; greppia (jászol) Krippeből; tasca (táska) Taschéből; a fr. danse, danser, az ol. és sp. danza, danzare (táncz, tánczolni) Tanzból; a fr. hâte (sietség) Hastból; a fr. mousse, ol. musco, muschio, sp. musgo (moh) Moosból; a fr. lande, ol. és sp. landa (rónaság, puszta) Landból; az ol. tasso, fr. taisson, sp. tasugo (borz) Dachsból; az ol. bianco, sp. blanco, fr. blanc (fehér, tiszta) blankból; a fr. bannir, ol. bandire, sp. bandir (száműzni) bannen, verbannen-ből; az ol. stampare, fr. estamper, sp. estampare (nyomtatni) stampfen-ből; a fr. glisser (csúszni) glitschenből; a fr. graver (bemet-szeni) grabenből; meurtrier (gyilkos) Mörderből; hutte (viskó) Hüttéből; folla, francziául foule (sokaság, tolongás) a német voll melléknévtől; guadare és guazzare (vizen át-gázolni) a német waten igéből; guanto, francziául guant (keztyű) Hand-ból, guindolo (motóla, gombolyító) Windéből; guancia (pofa) Wangéből; fodera (béllés) Futterból; bara (gyásypad, mit a magyar köznép szent Mihály lovának nevez) Bahréből stb.

Az olasz tájnyelvekben is találtatnak germán származású szók, melyek az irodalmi nyelvbe s a toscanai Academia della Crusca szótárába be nem fogadtattak. Ezek közül is néhányat ismertetésül megemlítek. Kötény a toscanai grembiale helyett a milanói tájnyelven scossale, mely szó a német Schoosz-ból alakulhatott; meztelen, nudo helyett, biosso-nak mondatik némely helyen a német bloss után; ütni, taszítani, urtare helyett, néhol stussare, németül stossen; erdő, selva vagy foresta helyett, gualdo, erdőcske gualdicciolo, németül Wald, Wäldchen; görcs a toscanai dialectusban granchio, tájnyelven ranfo, németül Krampf; a madarak

zúza, gyomra mely toscanai nyelven ventriglio, modenai tájnyelven magone, mi a német Magen-től jöhet stb.

Már felebb megjegyeztem hogy minden idézett szónak a germán hódítóktól származása iránt kezeskedni nem kívánok. Nehéz sőt lehetetlen meghatározni melyik szó mikor foglalt helyet egy vagy más román nyelvben. Tudjuk hogy mind a latin mind a germán nyelv egy roppant kiterjedésű családnak, az indogermán, vagy indeurópai, vagy árja nyelvfajnak szétvált ágai; lehettek tehát s voltak kétségen kívül a legrégibb időkben is már közös szavaik, ilyenek például pater és Vater, mater és Mutter, frater és Bruder, vidua és Wittwe és számos egyéb szók melyek tisztán emberi viszonyokat és egyetemes fogalmakat jelentenek. A felebb elősorolt példák azonban úgy látszik ezen categoriába nem tartoznak. De tudjuk azt is hogy már az első római császárok idejében, s azután folytonosan, a római nemzet gyakori, hol ellenséges, hol barátságos érintkezésbe jött germán fajú népekkel, hogy később a római hadsereg is sok germán elemet foglalt magában, hogy germán fajú egyének római polgárokká lettek, államhivatalokat viseltek; lehető tehát, sőt hihető, hogy még a római világuraság idejében is a germán nyelvelem beszivárgott, ha nem is a latin irodalmi nyelvbe, de kétségen kívül az úgynevezett lingua rusticába és ennek a roppant birodalom tartományaiban beszélt különböző dialectusaiba, melyekből utóbb a román nyelvek és dialectusok keletkeztek. A mely szónál tehát történelmi adatok nem mutatnak oda, hogy mi korban és alkalommal történt annak átültetése s befogadása a román nyelvek valamelyikébe, ott csak gyanításnak és sejtésnek van helye, tudásnak és állításnak nincs. Megjegyzendőnek tartom még azt is, hogy a fentebbi példákban az illető szónak új-német formáját és helyesírását használtam legtöbb helyen, mint az olvasók előtt ismeretesebbet, azoknak ó-német alakja és orthographiája helyett, habár ez a román nyelvekbe átment származékaihoz inkább közeledik.

Midőn a román nyelvek anyagáról szólunk nem szabad kifelejtenuünk egy másik idegen alkatrészt, melynek nyomait többé kevesebbé mindnyájában, de legbővebben a spanyolban találjuk: értem az arab eredetű szókat. Az arabok, vagy mint spanyol alattvalóik és elleneik őket nevezték, a mórok 710-dik évben

ütöttek be Spanyolországba és Rodrigo gót királyt döntő csatában legyőzván, rövid idő alatt elfoglalták csaknem az egész spanyol félszigetet, az északon fekvő hegyes vidék kivételével. E diadalmas berohanás után 1492-ig, tehát közel nyolcz századig uralkodtak a mórok a mai Spanyolország és Portugallia nagyobb része felett, mely évben catholicus Ferdinánd aragoniai király és hitvese Isabella castiliei királyné Granadát, az utolsó mór királyság székvárosát elfoglalván, a mór uraságnak a spanyol félszigeten véget vetettek. Nagy része az előkelőbb móroknak elhagyta utolsó királyukkal együtt az országot, de még számos mór népesség maradt meg régi lakhelyein a keresztyén uralkodás alatt, míg egy századdal később II. Fülöp zsarnoksága és vallási fanatismusa s az inquisitió kegyetlen üldözése azoknak egy részét lázadásra birta. Ennek elnyomatása után a mórok vagy moriscók, miként őket ez időben a keresztyének kicsinyítő gúnyszóval nevezték, iszonyú kegyetlenséggel sanyargattatván, közülök százezernél több hagyta el Spanyolországot. III. Fülöp, vallási túlbuzgóságtól indítva, hogy a keresztyén vallást tisztaságában megőrizze, rendelete által valamennyi mór alattvalóját országából száműzván, ez alkalommal közel egy millió morisco költözött által Áfrikába, őseinek régi hazájába. E tömeges kivándorlás csaknem néptelenül és pusztán hagyta az országot mely is ezen csapástól nem birt többé felüldülni s előbbi nagysága, hatalma és virágzásának magas polczára felemelkedni.

A középkorban az arabok minden európai népet műveltségre megelőztek és messze túlhaladtak. Ázsiai birodalmukban, nagy uralkodók az Abassidák családjából, Almanzor, Harun-al-Rasid és Al-Mamun kalifák alatt, a nyolczadik és kilenczedik századokban midőn Európa szellemi sötétségbe volt temetve, az araboknál a költészet és tudományok legszebb virágzásban voltak. Bagdad, a kalifák fővárosa egyszersmind székhelye volt a tudományoknak is, gyűlpontja úgy arab mint görög tudósoknak. A kalifák főiskolákat alapítottak nemcsak Bagdadban, de a tartományi városokban is, nagyszerű könyvtárakat gyűjtöttek s nyitottak közhasználatra. A görög irodalom műveit arab nyelvre fordították, különösen Aristotelesnek és a görög orvosoknak munkáit. Az orvosi s egyáltalában a természettudományok az arabok által nagy buzgalommal műveltettek. A mathematicai

tudományokkal mennyire foglalkoztak mutatja az is, hogy az algebra nevét minden európai nyelv az araboktól kölcsönözte. A közönséges számjegyeket is tőlök vettük. A tudományoknak gyakorlati czélokra alkalmazásában is megelőzték az európai keresztyén népeket. Gyapotból készített papírt, az iránytű használatát hajózásban, és a puskaport, vagy legalább hasonló hatású vegytani készítményt, az araboknál egy pár századdal korábban találjuk mint Europa más népeinél ¹⁾.

Az arab hódítók, a tudományos miveltséget magokkal hozták és annak magvait elhintették az általok elfoglalt spanyol félszigeten is, honnan ez Európa szomszéd és távolabb nemzetei közé is elterjedett; nem úgy mint a germán hódítók, kik a latin római miveltséget az általok elárasztott tartományokban végkép elfojtották. Csak néhány adatot kívánok felhozni a spanyol arabok vagy mórok miveltségi állapotának és jótékony befolyásának ismertetésére. Granada-ban, Cordova-ban, Sevilla-ban és más spanyol városokban a mór királyok tanintézeteket állítottak, s könyvtárakat nyitottak közhasználatra. Az arabok urasága alatti Spanyolországban összesen hetven nyilvános könyvtár létezett. A spanyol-arab írók száma oly nagy volt, hogy némely arab bibliographusok értekezéseket irtak oly tudósok munkáiról, kik csak egy vagy más városban, Cordova-ban, Sevilla-ban vagy Valencia-ban születtek, vagy olyanokról kik a tudományoknak egy vagy más ágát, a mathematicát, a philosophiát, az orvosi tudományt vagy különösen a költészetet művelték. Az Escorialban csupán arab költeményeknek írott catalogusa található, mely huszonnégyszázötven kötetre terjed.

A spanyol arabok ezen tudományos és irodalmi mozgalmában azoknak keresztyén hitű gót alattvalói, kik mozaraboknak nevezettek, szintén részt vettek. A mór királyok ezek irányában teljes vallási türelmet gyakoroltak, kivált a hódítás utáni első századokban. Abderraman (vagyis helyesebben Abdur-Raman), ki a spanyol-arab birodalom függetlenségét a bagdadi kalifáktól s ez által az Ommiádák családjának uralkodását megalapította, ki az igazságos melléknevet nyerte, de meg is ér-

¹⁾ Simonde de Sismondi : De la Littérature du Midi de l'Europe I. kötet 46 l.

demelte, Nagy Károlynak kortársa, keresztyén alattvalóinak valódi szabadságát és polgári jogait különösen oltalma alá vette; saját fajának felsőbbségét csak magasabb műveltségére, s ez által gyakorolt befolyásra akarván alapítani. Az arabokkal vegyest élő keresztyének vagy *mozarabok* magok részéről elismervén mohamedán polgártársaik műveltségi felsőbbségét, iparkodtak azoknak nyelvét és tudományát magokévá tenni. A keresztyének között is támadtak arab nyelvű írók. Alvaro de Cordova már a kilenczedik században panaszkodik „Indiculus luminosus“ című iratában, hogy keresztyén honfitársai elhanyagolják a szentírás tanulmányozását, nem ismervén egyebet a „Chaldeusok“ iratainál, mint ő az arabok munkáit nevezi. Ezen korban Juan de Sevilla a szentírás commentárját arab nyelven írta, sőt a keresztyén egyház törvényeinek gyűjteménye is arabra fordítottatott. Más részt arab jog- és vallástudományi munkák spanyol nyelven íratlak. Ily módon e két nyelv az egész spanyol-mórbírodalomban barátságosan megfér egymás mellett, s mind a két fajú és vallású lakosok által használtatott. A mór fejedelmek által alapított tanodákat is látogatták a keresztyének, nemcsak saját alattvalóik, hanem külföldiek is. Sismondi többször idézett munkájában azt állítja, hogy korának legjelesebb tudósa Gerbert, a ki utóbb II. Sylvester név alatt pápaságra emeltetett, s mint ilyen magyar hazánk polgárosítására is oly nagy befolyással volt, ismereit Cordova és Sevilla arab tanintézeteiben szerezte vagy legalább nevelte. Sok más középkori tudós, ki utóbb saját hazájában, Olasz-Francia- vagy Angolországban, a tudományos mozgalom ébresztője és terjesztője lett, spanyol-arab tanodákban vetette meg alapját tudományos műveltségének. Campanus de Novara, Gerardus de Carmona, Morley és mások saját irataikban bevallják, hogy azt, mit olvasóik oktatásul előadnak, az araboktól tauulták.*)

A mondottak után kiki természetesnek fogja találni, hogy az arabok hosszas uralkodása Spanyolországban mélyre ható befolyást gyakorolt a spanyol népnek nemcsak jellemére, erkölcsére, költészetére, tudományos műveltségére és művészetére, különösen

*) L Sismondi idézett munkájában: *Littérature des Arabes. Influence des Arabes sur le goût et le talent des Troubadours és Poésie et Lit. espagnole au XII, XIII, XIV et XV. siècles.*

architecturájára (minek tanubizonyságait a nevezetesebb spanyol városok régibb épületeiben találjuk) de annak nyelvére is, s hogy ezen befolyás a spanyol félszigeten túl is terjedett a szomszéd országok és népek nyelveire. Ehhez járul még hogy különösen az olasz nyelvre a Siciliában és déli Olaszországban sokáig uralkodott, szintén arab fajú saracenusok is befolyással voltak, melynek a normannok általi legyőzetésök sem vetett egészen véget. Ennélfogva nem csudálhatni hogy a spanyol nyelvben sok, a többi román nyelvekben is nem csekély számú arab szó honosult meg. Ezen arab származású szók közül is néhányat mutatványul megkivánok említeni, de minthogy az arab nyelvet nem ismerem, némi tartózkodással és óvással teszem. Noha én is, mint minden író a ki tudományos kérdésekről értekezik, mások elődolgozatait használok, ezt véleményem szerint csak úgy tehetjük sikeresen és helyesen, ha azok állításait saját tudomásunk ellenőrsége mellett vizsgáljuk és megrostáljuk. A hol saját ismereteink elhagynak kénytelenek vagyunk másokat mintegy vakon követni. Ilyen helyzetben vagyok én a román nyelvek arab származású szavaira nézve, melyeknek megemlítését még is, előadásom teljességének csorbulása nélkül, el nem mellőzhetem. Ily arab eredetű szók Diez ¹⁾ szerint, többek közt, a következők :

Az arab sok karból származnak, a spanyol : az ú c a r az olasz z u c c h e r o, a francia s u c r e ; (tehát a német Z u c k e r az angol s u g a r, a magyar c z u k o r is). Ezen szót Diez idézett grammaticai munkájában minden megjegyzés nélkül említi a többi araberedetű szók között. A latin s a c c h a r u m szó magában még nem bizonyítana semmit e származtatás ellen, mert ez is az araboktól mehetett volna által a középkori, sok idegen elemet magába fogadott latin nyelvbe. De tanulmányaim közben véletlenül reá akadtam ezen s a c c h a r u m vagyis s a c c h a r o n szónak már idősb Plinius általi használtatására, és pedig éppen nádcukor értelemben. Pliniusnak kérdéses helye így szól : „Sacharon et Arabia fert, sed laudatius India; est autem mel in arundinibus collectum gummium modo candidum, dentibus fragile,

¹⁾ Grammatik der romanischen Sprachen. 1-ső kötet 306-dik lap — s tovább és Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen ugyanazon szerzőtől.

amplissimum nucis avellanae magnitudme, ad medicinae tantum usum. Plin. Hist. Nat. 8 sect. 17. Ennek folytán tehát valószínű marad ugyan hogy e szó keletről és sémi nyelvből származott át a latinba és talán először Plinius munkájában használtatott, de kétségesse lesz ha vajjon az újabbkori európai nyelvek azt közvetlenül az araboktól kölcsönözték-e vagy a latin nyelvtől örökölték?

Folytatom az arab eredetű szók lajstromát.

Az arab *scharáb*-ből származnak a spanyol *xarope*, az olasz *scioppo*, a francia *sirop* (szörp);

az ar. *zâferân*-ból a sp. *azafran*, ol. *zafferano*, fr. *safran* (magy. sáfrán).

az ar. *machsan*-ból a sp. *magacen*, ol. *magazzino*, fr. *magasin* (raktár);

az ar. *hashish*-ből az ol. *assassino*, fr. *assassin* (gyilkos);

az ar. *tassah*-ból, az ol. *tazza*, sp. *taza* és fr. *tasce* (csésze);

az arab *schorugh*-ból az ol. *scirocco*, sp. *xaloque*, fr. *siroc* (délkeleti szél);

az ar. *quo'ton*-ból a sp. *algodon*, ol. *cottone*, fr. *coton* (gyapot);

az ar. *garrah*-ból a sp. *jarra*, ol. *giara*, fr. *jarre* (vizkorsó);

az ar. *geráf*-ból a sp. *garráfa*, ol. *caraffa*, fr. *caraffe* (palaczk);

az ar. *alfáresh*-ből a sp. *alferez* és az ol. *alfiere* (zászlótartó);

az ar. *al'hacan*-ból a sp. *alazan* és fr. *alezan* (sárgaló);

az ar. *sekkah*-ból a sp. *zeca* és ol. *zecca* (pénzverőház);

az ar. *charrub*-ból a sp. *garrobo*, ol. *carruba*, fr. *caroube* (Szent János kenyere);

az ar. *telsamb*-ból az ol. *talismano*, a sp. és fr. *talisman*;

az ar. *quaçrb*-ból a sp. *alcázar* és ol. *cassero* (vár, erősség);

az ar. *meskin*-ből az ol. *meschino* és fr. *mesquin* (nyomorult);

az ar. kâfûrból az ol. és sp. *canfora* és a fr. *camphre* (kánfor);

az ar. *quermasiból* a sp. *carmesi*, ol. *carmesino*, fr. *cramoisi* (karmazsin);

az ar. *sanâból* az ol. és sp. *sena*, s a fr. *séné* (szennalevél);

az ar. *cihronból* az ol. sp. és fr. *zero* (nulla);

az ar. *almanachból* a sp. *almanaque*, ol. *almanacco*, fr. *almanac* (naptár);

az ar. *elkaufból* a sp. *alcoba*, ol. *alcóva*, fr. *alcôve* (hálókamra);

az ar. *alcayde*-ből (előljáró, parancsnok, bíró) a sp. *alcayde* (várnagy) és *alcalde* (falusi bíró vagy előljáró);

az ar. *algauzirból* a sp. *alguazil* (törvényszolga).

Ezekén kívül még *alchímia*, *algebra*, *alkali*, *almirante* (ol. *ammiraglio*, fr. *admiral*, tengeri parancsnok), *arsenale*, *feluca* (evezőhajó), *alfondega* vagy *fondaca* (áruraktár, vámház), *recamo* (hinzés), *añafil* (trombita), *alforja* (utazó táska), *jaez* (lószerszám), *almogarave* (dzsidás katona), *alarido* (kurjongatás), *almohada* (párna), és számos egyéb spanyol szó, közel 500, szintén az arab nyelvből származnak.

Teljesség kedvéért még néhány szót az illető országok ősnyelveinek nyomairól a román nyelvekben. Már említettem hogy az őslakók nyelve szükségképen befolyással volt, még a római uralkodás alatt is, a latin nyelvre és különösen a nép tömege által használt *lingua rusticára*, hogy nyelvtani szerkezetének felbomlása hihetőleg már akkor, az ősnyelvek befolyása által vette kezdetét. De a nyelvtani formák felbomlásának első, legrégibb jelenségeit kimutatni, ha nem teljesen lehetetlen is, de felette nehéz feladat és eredménye kétséges. E tekintetben csak tapogatóznunk lehet és egyébre nem támaszkodhatunk néhány régi felíratnál. A nyelvanyagra nézve nagyobb biztossággal járhatni el az ősnyelvek nyomainak keresésében. Talán mind azon szavait a román nyelveknek, melyek eredetét se a latin, se a german, se az arab nyelvekben fel nem találhatjuk, az ősnyelveknek lehetne tulajdonítani. De ez túl vezetne a célon. Sok szava lehetett az ógermán nyelveknek, de a *lingua rusticának* is, melynek az írott nyelvemlékekben nyomát sem találhatni többé s mely csak a ro-

mán leánynyelvekben tartatott fenn; sok szó oly gyökeres változást is szenvedhetett egy vagy más nyelvben, mind alakjára (betűkre és hangra) mind értelmére nézve, hogy eredetijére többé nem akadhatunk. Ki ismerne például a francia többes számu *yeux*ben a latin *oculus*ra, vagy a spanyol *hijoban* a latin *filius*ra, ha az értelem azonsága és a rokon nyelvekben találkozó fokozatos változások nem vezetnének azokra vissza? Némi biztossággal tehát csak azon román szokat lehet az őslakók nyelveiből származtatni, melyek vagy latin írók által mint ilyenek említetnek, vagy amaz ősnelvek sarjadékaiban, a baszk és kelta nyelvekben a nép ajkán még mai nap is élnek. Mindegyik osztályból néhány példát kívánok mutatványul közleni.

Mint gall eredetű és Galliában használt szók említetnek: *Columella* által: *arepennis* (földmérték) francia nyelven *arpent*; innen *arpenter*, *arpenteur*, *arpentage* (földet mérni, földmérő, földmérés); *Plinius* által: *alauda*: provençal nyelven: *alauza*, fr. *alouette*, ol. *alodola* vagy *lodola* (pacsirta); ugyan az által *cervisia* mint különös ital; ol. *cervigia*, fr. *cervoise* (sör, ritkán használtatnak a szokottabb birra és *bière* helyett); *betula*, fr. *bouleau*, ol. *betulla* (nyírfa); *Suetonius* által *beccus*, fr. *bec*, ol. *becco* (madárorr); *Diodorus Siculus* által *braccae*, ol. *brache* (nadrág); *Ammianus* által *leuca*, ol. *lega*, fr. *lieue* (mérőföld) stb.

Mint Iberiából származott szók említetnek római írók munkáiban *gurdus* (otromba, *Quintiliannál*) spanyolul *gordo* (vastag, goromba); *canthus* spanyolul *canto* (valaminek széle, karimája); *cetra* (bőrpauz) sp. *cetra*; *celia* (buzából készített sörféle ital) sp. *celia*; *palacra*, *palacrana*, (aranszemek) sp. szintén *palacra*, *palacrana*; *ballux* v. *balluca* (aranyfővény) sp. *baluz*; stb.

A még élő baszk nyelvből származott spanyol szók közül is említek néhányat: *amapola* (mákvirág), *ardite* (apró rézpénz), *balsa* (pocsolya; tataly), *burga* (meleg vízforrás), *chamarasca* (száraz fagalyak), *guijo* (kavics), *izaga* (nádas), *jurgina* (boszorkány), *lelo* (együgyű), *moron* (domb), *nave* (sikság), *oqueuela* (csomó), *zahurda* (disznóól), *zalea* (juhbor), *zamarro* (juhboros bunda és goromba paraszt), *zaque* (tömlő és részeg ember), *zaraguelles* (bő nadrág), *zarria* (sár), *zate* (falat

kenyér) stb. Ezen szók csak a baszk és spanyol nyelvekben divatozván, más román nyelvekben pedig nem, annál bizonyosabb hogy a spanyol félszigetnek ősnyelvéből veszik eredetöket.

Az eddig mondottakkal be nem fejeztem ugyan és még korán sem merítettem ki előadásom tárgyát, de azt félbeszakítani vagyok kénytelen, nehogy az akademia legujabb határozata, nem különben hallgatóim és olvasóim türelme ellen vétsek. Eddig a latin anyanyelvnek új nyelvekké átalakulását csak általánosságban fejtegettem úgy történelmi mint nyelvészeti szempontból. Ezzel kitűzött feladásom még nincsen bevégezve. Hátra volna még, hogy kimutassam az egyes nyelveknek különös nyelvtani sajátságait, viszonyait úgy az anya, mint a testvéرنyelvekhez, azon történelmi mozzanatokat, azon politikai és társadalmi állapotokat, melyek az ifjú nyelvemzedék közül a nevezetesbeket irodalmi és államnyelvekké emelték kevésbé szerencsés testvéreik sorából, mely utóbbiak mai napiglan tájnyelvi alárendeltségben maradtak; hogy ezen ilyképen nagyobb jelentőségre jutott román főnyelveknek u. m. a provençai, román-wallon, castiliai, portugál és toscánai nyelveknek első önálló kifejlődését egyenként tárgyalván, egyszersmind azon külső befolyásokat is kijeleljem, melyek ezen önálló és szétágazó kifejlésnek irányt adtak: hogy végre a serdülő gyermeknyelveknek első lépéseit az irodalom vagy is inkább a költészet pályáján elkísérjem azon pontig, hol azok irodalmi érettségre és nagykorúságra jutván, az illető nyelvnek története már egybefoly az irodalomtörténettel, mely utóbbi jelen feladatom körén túl esik.

Más alkalommal talán folytatólag vissza fogok térni a jelenleg félben hagyott tárgyhöz, ha nem is e szószerken, melytől tisztelt tagtársaimat eltávolítani nem kívánom, de a sajtó útján. Most csak még ujolag köszönetet mondok a tisztelt akademiának váratlan, és eddigi rhapsodicus munkásságomért nem is érdemlett megtiszteltetésemért, melynek azáltal hiszek megfelelőetni, ha felhagyva az általam eddig üzött tudományos dilettantismussal, cél nélküli kalandozásaimmal a tudományoknak hol egy hol más szakában, csekély erőmet, időmet és tanulmányaimat czentül, ha kirekesztőleg nem is, de kiválólág, azon tudományos szaknak szentelem, melynek kitünőbb művelői közé a tisztelt academiának bizodalma helyezett.

LUKÁCS MÓRICZ.